

349. 1. (13. r.): *258 Somsich, Nikla megyegyűlés* — 1.: „Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései és feleletei”. Ű 1860. dec. 29.; JCB 5. k. 443, 700.
350. 1. (13. v.): *278 Főtüzér poéta* — a Haynau-albummal kapcsolatos bejegyzés. (L.: előbb, a 347. laphoz írt kiegészítést.)
377. 1. (37. r.): *Marat a régi* — 1.: „Conjekturalis politika példányai III.” Megj.: Ű 1859. márc. 12.; JCB. 5. k. 240, 571.
(37. v.): *Conjectural politika* — e bejegyzés az előbbin kívül vonatkozhat még az Ű febr. 26-i, márc. 5-i és

12-i, hasonló című és jellegű cik-
kekre is.

Janus Pannonius — Kakas Márton Janus Pannoniushoz írt leveleit 1.: Ű 1859. ápr. 16, jún. 11, 18. és júl. 2.; JCB 5. k. 252, 281, JCB 4. k. 581.

örök béke — 1.: Ű 1859. ápr. 30.; JCB 5. k. 258.

Meteorológiai észleletek — 1.: Ű 1859. máj. 7.

Hirdetmény rovat — 1.: Ű 1859. máj. 14.; JCB 5. k. 267, 586.

Stratégiai studiumok — 1.: Ű 1859. júl. 9.

H. Törő Györgyi

HATVANY LAJOS: ÍGY ÉLT PETŐFI

1—2. köt. Második, javított kiadás. Szerkesztette: Kiss József és Pándi Pál. Sajtó alá rendezte: Kiss József. Bp. 1967. Akadémiai K. 933; 961.

Hatvany Lajos e művének második kiadása alkalmából (az új kiadást kísérő egy s más ellentmondásra ingerlő megnyilatkozás ellenére is) fölöslegesnek érzek minden olyan méltatást vagy vitát, mely a munka tudományos hasznát, az anyagból kibontakozó Petőfi-kép hitelességét, az anyag jó vagy rossz megválasztását érinti. Mindennek az első kiadás megjelenése alkalmából (1955-1957) lett volna helye és értelme — és alapja is (Részben meg is történt). Csak két rövid megjegyzés: a Petőfire vonatkozó visszaemlékezések, kitalációk, legendák, anekdoták száma olyan nagy, hogy még a Hatvanyéhoz hasonló hosszú élet sem elég *teljes* áttekintésére, felmérésére és mérlegre tevésére. Másrészt: minden hasonló jellegű gyűjtemény — legyen bár szó Csokonairól (már a XIX. század elején), Vörösmartyról (éppen a leginkább berzenkedő Lukácsy Sándor összeállítása), vagy akár napjainkban Adyról (Kovalovszky Miklós, Vezér Erzsébet), sőt József Attiláról — a *műfaj* belső törvényeinél fogva torzít. Torzít, mert a visszaemlékező egybekeveri s „kiegészíti” tényleges emlékeit s értékelését az olvasottakkal, hallottakkal, a sugalmazottakkal (meg kitalálásokkal). Így akarja reparálni azt a képtelenséget, hogy visszamenőleg olyasmit lás-son-halljon — véljen, amire a látásnak-hallásnak-véleményformálásnak nagyon is korhoz kötött lelki műszerei nem tették képessé. Mindez semmit sem von le a hasonló műfaj érdeméből, fontosságából, meg persze fogyatékoságaiból sem.

Mindezek után semmi okot nem látok arra, hogy ma, 1968-ban is vitassam az MTA Irodalomtörténeti Főbizottságának 1955. május 3-i megállapításait: Hatvany *Így élt Petőfije* „jelentős tett a Petőfi-irodalomban”, „a Petőfi-irodalom alapvető műveinek sorába illeszkedik be ... a gyűjtemény”, azon művek sorába tartozik, „melyek lehetővé teszik a Petőfi-irodalom új fellendülését: átfogó, értékelő marxista-leninista tanulmányok és monográfiák megszületését” (1. az 1. kiad. Előszavát). A Petőfi-kutatók tapasztalata s az elmúlt 13 év eredményei minden tekintetben igazolják a Főbizottság megállapításait és előlegezéseit is.

Miért volt mégis szükség egy második kiadásra, és mennyiben „javított” ez a kiadás — úgy vélem: ez *ma* az egyedül méltányos, jogos és tudományos kérdésfeltevés. Az első kérdésre csak részben felelet a fűszöveg közlése, hogy ti. „A mű első kiadása nagy könyvsiker volt, hamar elfogyott ...”, hiszen ezen egy *változatlan* második kiadással is segíteni lehetett volna. Hatvany munkájának azonban voltak (s részben meg is maradtak) olyan jellegzetességei, melyek egy *javított* kiadást tettek szükségessé. Többek között: Hatvany kitűnő elme, világos ítéletű irodalmár, legyűgözben félelmetes polemikus és stílusza volt, de nem volt — saját magának inkább szerencséjére — filológus. (S még ha az lett volna is, a gyűjteménynek és a gyűjtőnek hányt-vetett sorsa lehetlenné tette, hogy filológiailag is mindenkor pontos munkát adjon.) Így aztán gyakran

kénytelen volt hipotézisekhez, „ha jól emlékszem”-ekhez, emlékezetből való rekonstrukciókhoz, hozzávetőleges bibliográfiai megjelölésekhez folyamodni. E lakúnak egy — nagyon kis — részét még a második kiadásnak időt, fáradságot, utánjárást nem kimélülő szerkesztői, ill. a filológus szenvedélyű sajtó alá rendező sem tudták betölteni. — Aztán: a Petőfi-életrajzra, a Petőfi-irodalomra, de a reformkorra s általában a XIX. századra vonatkozó ismereteink, értékeléseink egy évtized alatt is igen jelentős mértékben változtak — módosultak — gazdagodtak. És amikor egyetértünk a szerkesztőknek azzal a felfogásával, hogy „Az *Igy élt Petőfi* első kiadása óta megjelent biográfiai vonatkozású Petőfi-tanulmányok új eredményeit, az azóta feltárt adatokat természetesen nem illesztettük bele a munka szerves egységet alkotó építményébe” — azt is örömmel látjuk, hogy „A szerk.” valóban lényeges ténykérdések felmerülésekor nem ragaszkodtak mereven ehhez az elvhez. És talán még egyet: Hatványban romantikus szenvedélyesség és zsenikultusz lobog, mely — mint minden szenvedély — elkerülhetetlen extrémításokkal, a szélsőséges szeretet és gyűlölet tűzében fogant elhírelnkedett ítéletekkel és elfogultságokkal jár együtt ... A szerkesztők érintetlenül hagyják Hatvány jegyzeteinek, summálásainak lobogó tűzét, csak akkor folyamodnak — nagy tapintattal, tisztelettel — a koppantóhoz, ha a tudományos igazság ezt mindenképpen megköveteli.

Legtöbb persze a filológiai-bibliográfiai természetű kiegészítés, javítás, egységesítés. Reménytelen dolog lenne számszerű felsorolásra vállalkozni, elég annyi: ebben a második kiadásban szerző, cím, év, kötet —, lapszám pontosságára mérget lehet venni. Jónéhány betűjeles vagy névtelen szerző kiléte is kiderül (bár előfordul az is: megtudjuk, kicsoda K. E. vagy KAEF, de nincs utalás se KAE-ra). A sokoldalú és egy helyen, együtt adott — olykor még túlzottan is aprólékos — mutatókat csak az tudja igazán értékelni, aki nemcsak olvassa, hanem mindennapi munkaeszközként is használja e könyvet. A magam részéről ugyan nem látom föltétlenül szükségesnek a helynévmutatót (legalább is abban a formájában, melyből megtudhatom, hogy pl. Pest 474-szer fordul elő; egy ilyen irtalmatlan vállalkozásban hiányok, téves utalások különben is elkerülhetetlenek), viszont szívesen láttam volna a szerző szerinti forrásjegyzék *mellett* a Hatvány által felhasznált folyóiratok, újságok jegyzékét is. Ebből nemcsak az derült volna ki: kicsoda széleskörű, eldugott vidéki lapokig kiterjedő gyűjtőmunkát végzett Hatvány, hanem az is: mi maradt figyelmén kívül, továbbá, hogy a kötetbe

összegyűjtött anyagnál mindenkor tanácsosabb az eredeti folyóirat vagy újságközlést venni alapul. Csak egy példa: Hatvány hosszasan foglalkozik a borsodi ifjak „Petőfit védő egylet”-ével, a Honderűhöz küldött fenyegető nyilatkozatával (1847. nov.), de Petrichevich Horváth és Zerffi kitalálásának hamisítványának tartja, s tajtékzó következtetéseket von le belőle (II. 119—120). Nos, Vadnay Károly, aki Petőfire vonatkozó emlékezeit ismételten (s korántsem egyezően) megírta, egy helyen (Pet-TársLap 1877. I. 17. sz. 269.) azt állítja: ő is miskolci diáktársai fenyegették meg a Honderűt. Ettől Hatváynak még igaza lehet, de az bizonyos: Vadnay emlékezéseinek e változatát nem ismerte. A példákat szaporítani lehetne (pl. I. 442-ön egy állítólagos Petőfit érintő kiszólást inkább Kéri Gyula: *Friss nyomonjából* idéz, s nem a megbízhatóbb s helyesbítést is adó Kolmár József alapján: MSzalón, 1902. 36. k. 572), nem azért, hogy tévedéseket, elhírelnkedett következtetéseket olvassunk Hatvány fejére, hanem — mentésére: mindent nem olvashatott el. Ugyanakkor nem érdemes hallgatni a mellőzött cikkekről, még ha ezek adatai esetleg egy egész Hatványkonstrukciót rombolnak is le, mint mindjárt alább Petőfi debreceni „szinészkedése” kapcsán.

De egyelőre nézzük tovább: (a említett fenntartások keretében) milyen lelkiismeretességgel, imponáló anyagismerettel pótolják, helyesbítik a szerkesztők a hiányzó vagy téves filológiai, életrajzi, sőt felfogásbeli adatokat. (L. pl. I. 647/115, I. 648/73. stb. Ez utóbbi Petőfi utolsó színészi fellépésének dátumával kapcsolatos, — és nem ártott volna megjegyezni, hogy alig egy fél-év múlva maga Petőfi is rosszul emlékszik rá az *Úti jegyzetekben*.) A II. 188/2 az „egyszavas” Petőfi—Arany levélváltás *valódi* történetét adja, a II. 188/2 abban korrigálja, hogy Hatvány (egyszer) összekeverte Henszlemannt Erdélyi Jánossal, viszont Toldy egy cikkét Erdélyinek tulajdonítja. — Azonosítják a szerkesztők vagy helyesbítik az emlékezők által tévesen idézett Petőfi-szövegeket. (I. 828/96, II. 70—73, II. 441/19, II. 687/26 stb. Annál feltűnőbb, hogy megjegyzés nélkül hagyják, amikor Hatvány az *Arany Lacinak* „két kezdő sorát” így idézi: „Laci te, — Jer ide”: I. 938.) Hasonló típusú feladatot végeznek, amikor a Hatvány által gyakran összeolvasztott több emlékezést, dokumentumot szálaire választják (pl. I. 530 kk., II. 522/33). Hadd említsem itt meg, hogy Hatvány szenvedélyességénél talán csak poentírozó kedve nagyobb, — de ennek olykor adatbeli, kronológiai tények isszák meg a levét. Szerkesztőink azonban diszkréten, malícia nélkül becsúztatják a

helyesbítést (a Pest–Vác vasútvonal megnyitása: II. 227/8, 352/12; a *Vérmező* kelte: II. 498/29). Némi erőszakot kell magamon tennem, hogy ne Hatvany poentírozó stílusában pécezzenek ki néhány — ritka! — „peches” feltevést, amit a tények cáfolnak. (Hogy általában Hatvanynak jó orra volt feltevézéseiben, arról alább.) Egyhelyt azt mondja: „nem valószínű, hogy azokat [a sorokat] Petőfi valaha is idézte volna” — sajnos, „A szerk.” jegyzete szerint: idézte (II. 700/63), máshol Zilahy Károly ellenében egy Bem-jelentés német nyelvűsége mellett tippel, — francia nyelven volt (II. 711/3.). A szerzőket nem kísérti hasonló malícia, tapintatos — de mégis kifejezett — szövegkritikai észrevételt tesznek, mikor Hatvanynak inkább parafrázisként ható módszerét „tömörítő átfogalmazás”nak (II. 583/65) vagy „erősen lerövidített, néhol egyszerűsített szöveg”-nek nevezik (II. 656/58, II. 831/63). De, tapintat ide, tapintat oda, azt már nem tudom elfogadni, hogy Petőfinek Bemhez írt levele *idézése* során Hatvany „a francia eredeti szöveg szabad [?] magyar fordítását adja” (II. 721/11, 726/23) — ehhez senkinek sincs joga, mert félrevezető.

Egy további izgalmas része a két szerkesztő munkájának a Hatvany által csak jelzett adatok, dokumentumok, lelhelyek utáni „vadászás”. És ahol Hatvany nem találja (pl. az OSzK-ban), megtalálják ők (I. 673/40), ahol Hatvany már csak „a veszett fejsze nyelét” keresi, ők felmutatják a fejszét is (II. 131/9). Ha — némileg érthető módon — Hatvany nem tud egy dokumentumnak a Vigila 1955. évfolyamában való közzétételéről, tudnak a szerkesztők erről is (I. 693/42), ha egy jegyzet bibliográfiai adatai „elkallódtak”, megtalálják ők (II. 567/54a). *Általában* ahol Hatvany a maga anyagának birtokában tanácstalanul áll, a szerkesztők *általában* feleletet adnak (pl. I. 532/97), ha marad is még így is kideríthetetlen (I. 826/93) vagy megtalálhatatlan, mint pl. Kossuthnak egy kiadatlan levele (II. 41, I. még II. 154—155, 207 stb.) vagy Petőfi István levele Szendrey Júliához (II. 407), esetleg az említett anyag nincs a jelzett helyen (II. 842/15).

Kiterjed a szerkesztők figyelmé arra is, hogy Hatvanynak olykor nem egészen megalapozott apodiktikus kijelentéseit, inkább csak szenvedélyében igaz elfogultságait helyreigazításokkal, adatokkal, esetleg éppen adatok hiányával tompítsák-szelidítsék (pl. Jókai, Frankenburg esetében: II. 15. stb.) ... Kiterjed a figyelmük, ki tudná elsorolni, mi mindenre, — még a ritkább szavak magyarázására is. Mégis, hadd hirdessem újból a „ha lúd, legyen kövér” elvét, úgy véelve, hogy ilyen és hasonló, higgadt, ada-

tokra építő pótlásokat, helyesbítéseket — ha azok nem elvi, hanem ténykérdéseket érintenek — még nagyobb számban is szívesen fogadna az olvasó is, a tudomány is. Különösen, ha Hatvany — akinek nagyon sokszor igen jó orra van bizonyos hiányzó adatok, láncszemek tekintetében (I. pl. II. 124/96, II. 206/33; az *Fulátia* c. vers) — külön is felhív erre. Egy alkalommal (I. 634) például Petőfinek egy 1844-ben Szentágotán, Vörösmartynál tett állítólagos látogatása kerül szóba. Hatvany: „Mikor volt Vörösmarty Ágotán (Szent-Ágota, Fejér m.). A dátum bizonytalan ...”, s helyesen arra következtet, hogy ha az emlékezés igazat mond, a látogatás csak 1844 vége felé történhetett, hiszen Vörösmarty már tud Petőfinek (Csapó) Etelka iránti szerelméről ... Nos: Vörösmarty 1844-ben valóban volt Szentágotán! (János bátyja kasznár ott.) *Július 16-án* levelet ír onnan Vachott Sándornak és Toldynak, de már készülnek Csapra (felesége pátriájába), *július 20-ra* tervezik az odautazást, s augusztus 20-a körülre a Pestre való visszatérést (Vörösmarty M. Össze Műv. 18. k. Levelezése. 1965. 148—149). Ez azt jelenti: Petőfi vagy nem járt ekkor Szentágotán (mint friss szerkesztősegéd aligha tudott erre időt szakítani), vagy nem esett szó sem Etelkéről, akit Petőfi júliusban még nem is ismerhet. A gonosz nyelvű Vahot Imre csak augusztus 19-én írja Erdélyi Jánosnak, hogy „az öreg Csapóné, csibével együtt mind nála [= Vachott Sándornál, a vejénél] lakik. (Erdélyi János Levelezése. 1960. I. 225.)

De ennél lényegesebb filológiai vagy életrajzi korrekciókra vagy pótlásokra is futotta volna — egy jegyzet erejéig s „a munka szerves egységét alkotó építményének” megértése nélkül — a szerkesztők erejéből. Így pl. Hatvany idejében még eldöntetlen volt a *Lanc-Lant* vita (Petőfinek 1841 tavaszán-nyarán összeállított kis verses füzete), érthetőek Hatvany reflexiói (I. 351), ma viszont a vita egyértelműen eldőlt a *Lanc' Versei* olvasat javára. Vagy Hatvany — a Gyulai Pál (1854) óta élő és Ferenczi Zoltán által hitelesített hagyomány alapján — egész életrajzi helyzetet konstruál abból az adatból, hogy Petőfi 1843. október 7-én fellépett a debreceni színházban, a Velencei kalmárban, sőt Hatvany látta is az ezt igazoló színlapot; „jelenlegi lelhelye ismeretlen” — jegyzik meg „A szerk.” (I. 496/32), pedig megvan az a színlap (OSzK Színház tört. Osztály, Színlaptár), csak éppen 1844. január 15-i keletű! (Hatvany egyébként híuen írja le, valóban látnia kellett.) Azaz Petőfi ekkor lépett fel (egyszer!) Debrecenben, — s valószínűleg ezzel, illetve a mérsékelt sikerrel meg Pákh Albertnek (szintén bizonyítható) lekcisiny-

lésével függ össze a *Végszó* p^{xxx}hoz c. költemény keletkezése. Ez a színlap egyébként faksimilében megjelent a MŠzalón 1896. 6. k. 83—90 lapokon közölt (Váli Béla: *Petőfi mint vándorszínművész* c.) cikk keretében, majd a Magyar Shakespeare-Tár 1911. 4. k. 234. lapján. Mindezt a szerkesztők éppen ilyen jól tudják (ez adatokat Törő Györgyi is közölte a Pándi Pál szerkesztette *Tanulmányok Petőfiről* c. kötetben: 57/54. jegyz.), s az is igaz, itt Petőfinek egész első (1844. okt. eleje) debreceni tartózkodása, Pákhkal való találkozásása stb. kapcsán annyi téves hagyományt kellene korrigálni, ami már túlmegy a szerkesztők illetékességén, — de egy jegyzet nagyon odakívánczik e lapokra.

Mindeme korrekciók, pótlások mellett föltétlenül szólni kell arról a higgadt, tudományos módszerről, mellyel — a határozott elviséget is szem előtt tartva — a szerkesztők a legkényesebb, legvitatottabb vagy legizgalmasabb kérdéseket is kezelik. Csak mutatóba két példát. Az első Petőfi származásának, magyar anyanyelvűségének, illetve „tótságának esztelenül összegubancolt, két- és többoldalú nacionalizmussal elmérgesített kérdése. Hatvany — akkori ismeretei alapján — ismételtlen hirdeti, hogy Petőfi „anya”-nyelve szlovák volt, beszélt szlovákul, s hogy a költőt gyermekkorá óta kísérte e téren a kompenzáció tudatalatti impulzusa. (Sajnos, Hatvany tekintélye folytán adatai, felfogása tudományos rangot nyervén, belekerültek történeti „szakmunkába” is, ahol aztán Petőfi a magyar nacionalizmus reprezentatív képviselőjévé „lép elő.”) De hallgassuk csak, mit mond a 2. kiadás szerkesztői jegyzete az I. 148/45-ben: „Meggyőződésünk, hogy Petőfi forradalmi életműve, de még magyarsága szempontjából is mellékes körülmény, hogy kisgyermek korában magyarul, szlovákul vagy éppenséggel, mint Hatvany állítja, magyar-szlovák keverék nyelven beszélt-e szüleiével. Mégis, csak a tények kedvéért, megjegyezzük, hogy Hatvany itt és alább fejtegetett véleménye pusztá feltevés, mely egy-két igen késői, megbízhatatlan emlékezésen, illetőleg hagyományon alapul. A költőtől egyetlen szlovákul írt sor sem maradt fenn, s arra sincsenek hiteles egykorú adataink, hogy ezen a nyelven beszélt volna”. — Ime, ilyen egyszerűvé, egyértelművé válik a kérdés. Nem kompromisszum, és mégse sért, nem sérthet senkit, mert ez az igazság. (Érdekes lenne az utolsó mondatot már Petőfi apjára alkalmazva is alaposan megvizsgálni.) Kár viszont, hogy a szerkesztők itteni álláspontjára nem hivatkoznak *mindig* sem

az előzőkben, sem a későbbiekben, amikor Hatvany újból és újból előhozakodik saját felfogásával. „mint köztudomású” dologgal (pl. II. 563/48). Hasonlóképpen már a kérdés első felmerültekor (I. 47) helyesbíteni kellene a Petőfi nemesi származása körül kialakult (maga a költő által is félreértendő) hagyományt. Dienes András és Mezősi Károly ezt a kérdést teljesen megnyugtatóan tisztázták.

A másik példa: Lauka Gusztáv 1890-ben (72 éves korában, az esemény után közel fél századdal!) beszámol Petőfinek 1847 tavaszán a zelistyei üveghutában tett látogatásáról, s azt követően — állítólag — a munkásoknak tartott „Michel Louisa-féle zamatú, socialistico-communisticus szónoklat”-áról. Teljesen érthető, hogy Hatvany (II. 90/48) ezt Petőfi eszméletörténete egy fontos állomásaként értelmezi (későbbé érthető Lukácsy Sándor méltatlankodása — ÉI 1967. dec. 30 —, amiért Lauka nem reprodukálta az egész beszédet. Tény, hogy Petőfinek ekkoriban gyárban, bányában tett látogatása, vasúton tett első utazása felszínre vet a kapitalista technikai (s attól elválaszthatatlan társadalmi) fejlődéssel és a tőkés kizsákmányolással kapcsolatos eszméket (*Bányában, Vas-úton, Úti levelek V.*), — ám az ipari munkában korántsem lát fejlődést, s eszmélkedései megmaradnak az emberméltóság, az emberi szabadság, függetlenség, a dolgozó-szenvedő emberrel való demokratikus szolidaritás s a *technikai* fejlődés csodálata síkján, és nem mentek bizonyos idillikus és romantikus antikapitalista szemlélettől sem. Nem valószínű, hogy — ha Petőfi egyáltalán összehívhatott efféle üzemi röpgyűlést (a magam részéről erősen kétlem) — az említett szövegekben fennmaradt eszméitől lényegesen eltérőket fejtegetett volna. De — ezúttal — nem is erről van szó, idézni akarom „A szerk.” ezzel kapcsolatos jegyzetét: „Michel Louise (1830—1903) az 1871-es kommun írője, tehát az emlékező Lauka kortársa, nem a bányalátogató [hatalátogató?] Petőfié” (II. 90/47). Magyarul szólna: óvatosan, fenntartással kell fogadnunk a visszaemlékezést, bármennyire nekünk kedves, sajátunkkal rokon eszméket ad is Petőfi szájára. (Laukát egyébként az előző lapon Hatvany is „felületes”-nek bélyegzi.)

„Javitott” kiadás? Azt hiszem, az elmondottak után és beleértve a sokkal-sokkal több el nem mondottakat is, teljes elismeréssel jelenthetjük ki: igen.

Martinkó András